

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2024-1-12>

Житков Олександр,
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії України та всесвітньої історії,
Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка
gitkov_oa@ukr.net

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ С. В. КОРНОВЕНКА,
М. В. ГЛІБІЩУКА, В. І. ІЛЬНИЦЬКОГО, О. В. КОМПАНІЙЦЯ,
В. С. ЛОЗОВОГО, Ю. Г. ПАСІЧНОЇ, В. П. ТЕЛЬВАК
«СЕЛЯНОЦЕНТРИЧНИЙ ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
1917–1921 РР.: АГРАРИЗМ»¹**

Напрямок української історичної науки, репрезентований у предметному полі наукових досліджень як «аграризм», «руралізм», «селянознавство», рідше як «рефлексивне селянознавство», поповнюється останніми роками працями теоретичного характеру, що розкривають його міждисциплінарний потенціал. Примітно, що теоретичний багаж академічного двотомника «Історія українського селянства»², виданий 2006 року, який узагальнював здобутки вітчизняних учених перехідного періоду, час від часу переосмислюється. Суттєво поглиблюються уявлення сучасника про ментальні витоки й виміри світосприйняття українства, а також чинники й закони розвитку власне «аграрної цивілізації», визнання формування в її надрах суб'єкта історичного процесу – українського селянина-ідеомана³. Короткий логоєм наукових понять і термінів, які характеризують пізнання історії селянства, свідчить про перспективи й проблеми її теоретичного осмислення. Вихід у світ колективного наукового дослідження «Селянознавчий феномен Української революції 1917–1921 рр.: аграризм» вказує на можливості подолання рамок національної історіографії, шлях до узагальнення і перегляду усталених схем висвітлення піднятої проблематики теоретичного та практичного характеру, що є на часі.

Складність розв'язання низки задач, які постали перед дослідниками рецензованої праці українських учених, визначалася логікою компаративного аналізу теоретичних положень та осмислення реалій історії європейського селянства першої третини ХХ століття, означеного як «центрально-південно-східний аграризм». Авторами монографії було вперше запропоновано до аналізу, власне, перцепцію селяноцентричної версії дослідження національного аграризму на тлі

¹ Корновенко С. В., Глібіщук М. В., Ільницький В. І., Компанієць О. В., Лозовий В. С., Пасічна Ю. Г., Тельвак В. П. Селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.: аграризм: монографія. Черкаси, 2021. 244 с.

² Історія українського селянства: нариси у 2-х томах. Національна академія наук України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2006.

³ Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Ментальний вимір української цивілізації. Київ: Генеза, 2017. 560 с.; Павлов О. Руралізм як світогляд та ідейна течія: історичний вимір. Регіональна історія України: збірник наукових статей. Випуск 12. 2018. С. 157–187.

історичних подій Української революції 1917 – 1921 років⁴. Зазначимо, що підняті в дослідженні «на щит» теоретичні проблеми вимагають від читача знайомства із широким колом історіографічних традицій висвітлення аграрної історії доби революції в Україні, конкретики діяльності національних урядів революційних часів у регіональному розрізі та прив'язці до історії розвитку аграрних відносин у країнах Східної Європи через призму соціально-економічного й політичного аналізу численного дослідницького матеріалу. Ця частина праці є найбільш інверсійною й вимагає, на нашу думку, окремішнього ретельного ретроспективного огляду здобутків як українських, так і зарубіжних учених, що працюють у галузі аграрної історії.

Розмисли науковців виходять за хронологічні рамки, визначені в монографії. Однак такий підхід не породжує відчуття розбалансованості структури рецензованої праці. Хутірська філософія Пантелеймона Куліша вмотивовано трактується авторами у світлі українського аграризму XIX століття⁵, а дискурси праць Михайла Грушевського та Вацлава Липинського⁶, написані в революційні роки, сприймаються концептуально виправдано як есенція інтерпретацій тих академічних ідей, що «заявили» про свою релевантність у нових умовах розвитку історичної науки. Проблемний підхід акцентує увагу читачів на соціальних теоріях, що постають у праці як результат наукових дискурсивних практик дослідження масової свідомості європейського та, що важливо, українського селянства, підмічених дослідниками соціально-економічних зрушень, які відбувалися в європейських країнах. Теоретичний напрям тлумачення ідеологеми аграризму, започаткований у працях німецьких та французьких учених Г. Руланда, А. Шефле (автор терміна), Ж. Меліна, автори «витримують», аналізуючи процес осмислення феномену «центрально-південно-східноєвропейського» та, власне, українського аграризму.

Долучаючись до дискусії навколо тлумачення цього терміна, автори першого розділу монографії С. В. Корновенко й В. П. Тельвак висловлюють думку, що в широкому значенні європейський аграризм другої половини XIX – першої третини XX століть був зумовлений об'єктивно-суб'єктивними чинниками. У вужчому розумінні – це «система селяноцентричних уявлень різних суб'єктів соціокультурного простору Центральної та Південно-Східної Європи» зазначеного часу⁷.

У другому розділі оприлюднено результати аналізу аграрних практик Ради Міністрів Української Держави та Уряду Півдня Росії. При цьому проблеми, що присвячувалися розв'язанню земельного питання Генеральним Секретаріатом і другим урядом Центральної Ради (Рада Народних Міністрів), який очолював український есер В. Голубович, винесено за межі започаткованої дискусії. Місце соціалістичної ідеї в аграрному русі ретранслюється в положеннях дослідження через деталізацію оцінок правової свідомості українського селянства у ставленні до практики вирішення проблеми земельної власності, землекористування та розпорядження землею на етапах її відчуження (соціалізації/муніципалізації) та настання правонаступності землеволодіння через купівлю–продаж. На думку С. В. Лозового, тенденції тяжіння селянства до приватного землеволодіння визначали зміни в його масовій свідомості, що відбивалося у закріпленні статусу селянина-власника на державно-юридичному рівні. З іншого боку, зміна настроїв українського села лише підтверджує добре відому думку, що кожна влада в Україні мусила на них зважати, якщо хотіла мати собі тверду опору⁸.

⁴ Корновенко С. В., Глібішук М. В., Ільницький В. І., Компанієць О. В., Лозовий В. С., Пасічна Ю. Г., Тельвак В. П. Селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.: аграризм: монографія. Черкаси, 2021. С. 7, 10.

⁵ Корновенко С. В., Глібішук М. В., Ільницький В. І., Компанієць О. В., Лозовий В. С., Пасічна Ю. Г., Тельвак В. П. Селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.: аграризм: монографія. Черкаси, 2021. С. 99–114.

⁶ Корновенко С. В., Глібішук М. В., Ільницький В. І., Компанієць О. В., Лозовий В. С., Пасічна Ю. Г., Тельвак В. П. Селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.: аграризм: монографія. Черкаси, 2021. С. 115–167.

⁷ Корновенко С. В., Глібішук М. В., Ільницький В. І., Компанієць О. В., Лозовий В. С., Пасічна Ю. Г., Тельвак В. П. Селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.: аграризм: монографія. Черкаси, 2021. С. 19.

⁸ Корновенко С. В., Глібішук М. В., Ільницький В. І., Компанієць О. В., Лозовий В. С., Пасічна Ю. Г., Тельвак В. П. Селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.: аграризм: монографія. Черкаси, 2021. С. 52–62.

Унікальність досвіду розв'язання земельного питання в селянських республіках (27 адміністративних одиниць) проаналізовано О. В. Компанійцем. Висновки автора підрозділу монографії корелюються з такими основними ідеологемами аграризму, як забезпечення в республіках дрібної приватної власності на землю, здатність українського селянства до самоорганізації («республікотворення»), здійснення аграрних реформ, налагодження економічного життя громади на рівні село–волость⁹.

Дані джерел, на переконання дослідника, містять інформацію громадсько-політичного характеру (організація самооборони, політична орієнтація лідерів повстанців тощо). Зовсім мало матеріалів стосовно розподілу землі, забезпечення нею безземельного й малоземельного селянства¹⁰. Зауважимо, що в ретроспективному огляді поставленої проблеми було б доречно проаналізувати матеріали про землеволодіння та землекористування, власне, селянських господарств, опублікованих у статистичних збірниках Народного комісаріату земельних справ СРСР та УСРР¹¹, а також використати результати вибіркового обстеження економічних наслідків «аграрної революції», узагальнені в роботах В. Качинського та В. Якиманського¹², які досі залишаються релевантними.

У висновках акумульовано головні нарації авторів, у яких вказано на причини формування аграризму в Європі й Україні, об'єктивні закони розвитку, власне, аграрної цивілізації, формування в її надрах якісно іншого стану – селянства, місце ідеології та культури аграризму в середовищі ліберальної, національної, консервативної та соціалістичної доктрин «довгого ХІХ століття» та першої третини «короткого ХХ століття».

Осмислення авторами теоретичних складників досліджуваної проблеми доводить, що аграризм є цілісним соціокультурним явищем, феноменом історії Центральних, Південних та Східних європейських країн, зумовлений об'єктивно-суб'єктивними та суб'єктивними чинниками, що, власне, є об'єктом наукового пізнання. У вужчому розумінні проблеми аграризм – це система уявлень про селян, селян про себе, про селянство як активний суб'єкт історії, здатний до самостійного державотворення, реалізації ідеалів не капіталістичного, а селянського шляху розвитку суспільних відносин.

Насамкінець, наважимося на побажання шановним авторам рецензованої праці над подальшими студіями теоретичних проблем аграрної історії, а саме: актуалізації розроблення авторським колективом комплексного дослідження теоретичних проблем, які мають важливе значення в пізнанні історичної місії селянства в економічній, соціально-політичній, національно-культурній сферах розвитку громадянського суспільства європейських країн та української держави в історичній ретроспективі та реаліях першої третини ХХІ століття.

⁹ Корновенко С. В., Глібішук М. В., Ільницький В. І., Компанієць О. В., Лозовий В. С., Пасічна Ю. Г., Тельвак В. П. Селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.: аграризм: монографія. Черкаси, 2021. С. 78–98.

¹⁰ Корновенко С. В., Глібішук М. В., Ільницький В. І., Компанієць О. В., Лозовий В. С., Пасічна Ю. Г., Тельвак В. П. Селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.: аграризм: монографія. Черкаси, 2021. С. 94–95.

¹¹ Крестьянское хозяйство за время революции. М.: «Красная новь», 1923. С. 20–28; Підсумки аграрної революції на Україні. Харків, 1923. 8 с.

¹² Качинский В. Очерки аграрной революции на Украине. Вып. I. Уравнительный раздел земли. Харьков, ДВУ, 1922. 106 с.; Якиманский В. А. К итогам аграрной революции на Украине. По данным анкетного обследования 1922 года. Харьков, ЦСУ УСРР, 1924. 37 с.